

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2016 / Vol. XXXV / 3 / 85-98
Pregledni naučni rad
UDK: 343.95:159.97
343.43

PROGANJANJE-KRIMINOLOŠKI I KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI*

Milica Kovačević*

Marija Maljković*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Proganjanje podrazumeva kontinuirano praćenje ili uopšte uznemiravanje određenog lica kojim se ugrožava njegova bezbednost, narušava privatnost ili stvara osećaj teskobe. S obzirom da radnje koje se preduzimaju pri proganjanju same po sebi ne moraju biti nedozvoljene, postavlja se pitanje kako onemogućiti uznemiravanje, a istovremeno izbeći suviše ograničavanje prava i sloboda građana. Upoznavanje fenomena proganjanja umanjuje rizik od nepotrebnog širenja zone zabranjenih ponašanja. Stoga su kao predmet ovog rada razmotreni kriminološki i krivičnopравни aspekti proganjanja, te prikazani rezultati istraživanja koja ukazuju na ozbiljnost posledica i društvenu opasnost proganjanja, a u cilju ukazivanja na različite vidove reagovanja koje proganjanje iziskuje. Sumirajući izloženo u radu, autorke zaključuju da su u Srbiji uz skorašnje inkriminisanje proganjanja, nužni i drugi oblici prevencije i reakcije o kojima ukratko govore u završnim izlaganjima.

KLJUČNE REČI: proganjanje / žrtve / krivično zakonodavstvo

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs

* E-mail: mara.maljkovic@gmail.com

1. OPŠTA RAZMATRANJA I DEFINICIJE

U crnim hronikama naše štampe svakodnevno nailazimo na tekstove o maltretiranju, pa i smrtnom stradanju žrtava koje su prethodno proganjane. Tako je prošle godine u kafiću u Beogradu muškarac ubio konobaricu i potom izvršio samoubistvo. Žrtva je prethodno raskinula emotivnu vezu sa ubicom, a postoje indicije da je potom kontinuirano uznemiravana na radnom i na drugim mestima (dnevni list Telegraf, 2015). Ove godine u manjem mestu u blizini Zrenjanina, takođe u kafiću, ubijeno je petoro i ranjeno dvadesetoro ljudi, a za ovaj zločin sumnjiči se muškarac koji je bivši suprug jedne od žrtava i za koga se navodi da je nakon razvoda uznemiravao žrtvu (dnevni list Blic, 2016). Opravdano se postavlja pitanje da li se u ovim i u drugim sličnim slučajevima nešto moglo učiniti i pre tragičnog ishoda, s obzirom na problematično ponašanje osumnjičenih i pre izvršenja krivičnih dela protiv života i tela. U tom kontekstu pre svega se postavlja pitanje o potrebi uvođenja krivičnog dela proganjanja u srpsko krivično zakonodavstvo. Stoga su izlaganja koja slede posvećena ključnim kriminološkim i krivičnopravnim aspektima proganjanja, a u cilju ukazivanja na različite vidove reagovanja koje ono iziskuje.

Termin proganjanje nastao je prevođenjem engleske reči *stalking* koja označava vrebanje, praćenje i tajno posmatranje. Krajem 20. i početkom 21. veka ovaj termin počinje da podrazumeva pre svega specifično uznemiravanje ljudi, iako se izvorno odnosio na lov na divljač u šumi (Nikolić-Ristanović, Kovačević-Lepojević, 2007: 4) čime se posebno naglašavaju prikrivenost i lukavost progonitelja, kao i zlonamernost sa kojom se on upušta u uznemiravanje žrtve. Razume se da proganjanje ne predstavlja nikakvu novinu. Tako se u Justinijanovoj kodifikaciji, dakle u 6. veku, navodi da onaj ko prati udatu ženu, ili pak mladića ili devojkju, te im dosađuje, može biti pozvan na odgovornost (Royakkers, 2000: 2). Ipak, definisanje, pa potom i proučavanje proganjanja, intenzivira se tek devedesetih godina prošlog veka, kada ubrzani razvoj tehnologije dodatno ističe značaj mehanizama za zaštitu ličnih sloboda i privatnosti.

U literaturi nailazimo na različite definicije proganjanja, a ukoliko se stvari pojednostave može se reći da proganjanje podrazumeva voljno, zlonamerno i ponavljano praćenje ili uznemiravanje jednog lica kojim se ugrožava njegova bezbednost (Meloy, Gothard, prema: Rosenfeld, 2004: 10). Postoje i druge definicije putem kojih se proganjanju dodaju pojedini elementi ili se određeni elementi dodatno pojašnjavaju. Tako, po jednoj od njih, proganjanje obuhvata uhođenje tokom određenog vremena, praćeno pretnjama i potencijalnom opasnošću po osobu koja ne želi pažnju progonitelja, pri čemu se izdvajaju tri ključna elementa: obrazac po kome se neželjeno ponašanje ponavlja, direktne ili indirektno pretnje uperene ka pasivnom subjektu i pojavljivanje opravdanog straha za sopstvenu bezbednost kod viktimizovanog lica (Meloy, 1998: 2). Mišljenja smo da ova definicija ima određenih manjkavosti, utoliko što u literaturi nije sporno da ponašanje koje se

ponavlja ne mora obuhvatati samo uhođenje pasivnog subjekta, odnosno da ne mora uopšte podrazumevati uhođenje, već da radnje mogu biti veoma raznovrsne, poput: telefonskog pozivanja žrtve, slanja pisama i elektronske pošte, bespotrebnog boravljenja u okolini žrtvinog mesta stanovanja ili zaposlenja, donošenja neželjenih poklona i slično. Proganjanje se definiše i kao ponašanje koje podrazumeva dva ili više akata uznemiravanja jednog lica putem telefonskih poziva ili pisama, ili besmislenim bavljenjem oko kuće ili mesta zaposlenja tog lica i oštećenjem njegove imovine, što sve izaziva strah, paniku i trpljenje neprijatnosti od strane pasivnog subjekta (Walby, Allen, 2004: 18). Razume se da su telefonski pozivi i pisma u ovom slučaju uznemiravajućeg karaktera, odnosno vulgarne ili uvredljive prirode.

Pojedine definicije naglašavaju da suština proganjanja nije isključivo u ugrožavanju bezbednosti u smislu pretnje po život i telo, već isto tako i u narušavanju sfere privatnosti jedne individue. Ovakve definicije ističu izuzetno značajan aspekt proganjanja. Tako Spicberg (Spitzberg) i Kipak (Cupach) proganjanje definišu kao više puta ponovljeno i neželjeno uhođenje i invaziju na privatnost jednog lica od strane poznanika koji želi intimnu vezu ili polazi od pretpostavke da će ona uslediti (Royackers, 2000: 2), mada ni ova definicija nije bez mana, s obzirom da se progonitelji mogu fokusirati i na žrtve koje ne poznaju od ranije.

Nije sporno da se iznetim definicijama može obuhvatiti i proganjanje putem savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija. Opšte je poznato da je sve je zastupljenija zloupotreba interneta radi proganjanja, tako da se on u tom smislu može koristiti na dva osnovna načina: za prikupljanje informacija o žrtvi koje potom mogu biti zloupotrebene pri proganjanju i za neposredno ili posredno komuniciranje sa žrtvom i slanje poruka koje sadrže implicitne ili eksplicitne pretnje kojima se žrtve zastrašuju (Meloy, 1998: 10).

Žrtve proganjanja svakako imaju pravo da zahtevaju zaštitu, ali se istovremeno postavlja i pitanje kako tu zaštitu pružiti bez ekstenzivnog ograničavanja sloboda. Naime, linija između dozvoljenog ponašanja i proganjanja može biti veoma tanka. Stoga nisu malobrojne države koje oklevaju pri uvođenju inkriminacija koje bi obuhvatile proganjanje. O tananosti pomenutog razgraničenja svedoči i definicija shodno kojoj je proganjanje deo spektra aktivnosti koje se preklapaju sa inače prihvatljivim ponašanjem kome se pribegava u želji da se zasnjuje ili ponovo uspostavi veza sa određenim licem (Mullen i dr. prema: Sinclair, Frieze, 2002: 186).

Imajući u vidu sve navedeno, za potrebe ovog rada proganjanje ćemo opredeliti kao kontinuirano ili više puta ponovljeno praćenje ili uznemiravanje jednog lica u nameri da se naruši njegovo spokojstvo ili privatnost. Proganjanje čini specifičnim to što, zasebno posmatrane, radnje koje progonitelj preduzima ne moraju biti zabranjene i škodljive, jer su, posmatrane kao celina, te radnje usmerene na podiranje osećaja bezbednosti i sigurnosti kod žrtve (FRA, 2014: 81).

2. ISTRAŽIVANJA O PROGANJANJU

Kada je reč o proučavanju proganjanja, sve su brojnija istraživanja o etiologiji i fenomenologiji ove pojave, iako proganjanju ni danas nije posvećena pažnja

kakvu zaslužuje.¹ Tako se, na primer, ističe da je u Ujedinjenom kraljevstvu fenomen proganjanja zanemaren podjednako kao što je pre trideset godina zanemarivan problem porodičnog nasilja, te da čak 90% progonitelja ne bude ni opomenuto zbog svog ponašanja (Russell, 2012).

Proučavanje proganjanja prate brojne poteškoće. Pre svega tamna brojka je visoka, jer žrtve ne prijavljuju viktimizaciju, bilo zato što su u specifičnim emotivnim, porodičnim i drugim odnosima sa progoniteljima, bilo zato što nisu upućene u to da se proganjanje može smatrati nedozvoljenim. Dalje, veoma često se ispitanici pronalaze među osuđenim prestupnicima, zatvorenicima i pacijentima mentalnih ustanova, iako znamo da među progoniteljima ima i mnogo onih koji nikada nisu procesuirani bilo zato što nisu prijavljeni, bilo zato što njihovo ponašanje nije smatrano dovoljno opasnim (Rosenfeld, 2004: 11). Zbog toga je za istraživače pronalaženje pouzdanih izvora podataka pravi izazov.

U Denveru (SAD) sprovedeno je 1997. godine nacionalno istraživanje koje je obuhvatilo uzorak od 8.000 punoletnih muškaraca i 8.000 punoletnih žena. Rezultati su ukazali na to da je čak 8% odsto ispitanica, odnosno 2% ispitanika u nekom momentu bilo žrtva proganjanja, iz čega proizlazi procena da u SAD milion žena i 400.000 muškaraca na godišnjem nivou biva viktimizovano proganjanjem (Meloy, 1998: 3). Tek polovina oštećenih prijavila je proganjanje policiji, što je rezultiralo hapšenjem u jednoj četvrtini slučajeva, dok je krivično gonjeno oko 12% prijavljenih navodnih progonitelja (Meloy, 1998: 3).

U SAD su takođe sprovedena istraživanja koja su se ticala proganjanja koje vrše bivši partneri spram lica sa kojima su ranije bili u emotivnoj vezi. Inače, proganjanje bivših partnera mnogo je zastupljenije i malignije no što se to na prvi pogled čini, a ovaj oblik proganjanja je zastupljeniji od svih drugih oblika proganjanja (Roberts, 2002: 1070). Jedno istraživanje je ukazalo da je ponašanje bivših partnera-progonitelja opasnije no ponašanje progonitelja koji prethodno nisu bili bliski sa žrtvom, ili je čak nisu ni poznavali, te da u više od polovine ovakvih slučajeva dolazi do napada na telesni integritet (Logan, 2010: 8). Pomenuto istraživanje je značajno i zato što je sumiralo rezultate drugih studija koje su procenjivale obim i prirodu štetnih posledica koje proizlaze iz proganjanja od strane bliskog lica. Žrtve bivših partnera trpe traume, uznemirenost i strah, menjaju životne navike, prinuđene su da se sele i tome slično. Posledice ne trpe isključivo žrtve proganjanja. Tako su Maks (Max), Rajs (Rice), Finklstajn (Finkelstein), Bardvel (Bardwell) i Lidbiter (Leadbetter) procenili da je materijalna šteta od proganjanja u SAD iznosila 342 miliona dolara samo u 2003. godini, ukoliko se uzmu u obzir umanjena produktivnost proganjanih i troškovi mentalne zdravstvene zaštite (Logan, 2010: 11-14).

Zanimljivo istraživanje o proganjanju sprovedeno je u Manhajmu u Nemačkoj. Istraživači su poslali upitnike na adrese 1.000 žena i 1.000 muškaraca starosti

¹ O istraživanju proganjanja videti: Kovačević, M. (2014) Proganjanje i sredstva reagovanja. *Civitas*, 7, str. 38-42. Pri predstavljanju rezultata istraživanja i krivičnopravnih rešenja korišćeni su delovi navedenog rada

između 18 i 65 godina. Nakon popunjavanja prvog upitnika, ispitanicima za koje je utvrđeno da su bili žrtve kontinuiranog uznemiravanja u trajanju dužem od dve nedelje i da su usled toga bili uplašeni za svoju bezbednost, postavljena su dodatna pitanja. Utvrđeno je da je od ukupnog broja lica koja su popunila inicijalni upitnik (679, od čega čak 400 žena) njih 11,6% bilo žrtva proganjanja, pri čemu su žrtve u 87% slučajeva bile žene, a progonitelji u 86% slučajeva muškarci. Uočeno je da su žene mahom proganjane od strane muškaraca (91%), dok su muškarci bili proganjani od strane pripadnika oba pola (u 44% slučajeva muškarca je progonio drugi muškarac). Same radnje proganjanja ponavljale su se sa učestalošću od svega par puta za ceo period proganjanja, te nekoliko puta mesečno ili nekoliko puta nedeljno, do svakodnevno i više puta na dan. Kada su u pitanju odnosi progonitelja i žrtve, u čak 76% slučajeva žrtva je poznavala progonitelja, odnosno bila je sa njim u emotivnoj vezi u 32% slučajeva. Progonitelj je ranije bio partner sadašnjeg žrtvinog partnera u 3% slučajeva, odnosno žrtvin prijatelj ili poznanik u 20% slučajeva, te kolega sa posla u 9%, klijent ili stranka u 1% i član žrtvine porodice u 4% slučajeva. Motivi progonitelja bili su: želje za ostvarivanjem emotivne veze u 35% slučajeva; nastavljanja prethodno prekinute veze u 30% slučajeva; ljubomora, zavist i narušeno poverenje u 32% slučajeva; osvete u 27% slučajeva i povređenosti usled odbijanja u 24% slučajeva, s tim što je u nekim situacijama u pitanju bila i kombinacija više motiva. Uznemiravanje se ispoljavalo kroz neželjeno pozivanje telefonom (u čak 78% slučajeva), dokoličenje u blizini pasivnog subjekta, slanje pisama, elektronske pošte i faksova, praćenje, uspostavljanje kontakta putem posrednika, stajanje na vratima i ostavljanje poruka ispred njih, uhođenje automobilom, oštećenje imovine, neovlašćeni ulazak u stambene prostorije, slanje poklona, naručivanje roba u ime pasivnog subjekta i slanje pisanih poruka uvredljivog karaktera. U 31% slučajeva došlo je do ugrožavanja telesnog integriteta, a čak 73% žrtava bilo je prinuđeno da, u manjoj ili većoj meri, menja svoje životne navike usled proganjanja, da preduzima dodatne mere zaštite, ali i da menja zaposlenje i mesto stanovanja. Posledice po mentalni status oštećenih ogledale su se u uznemirenosti koja se pojavila u čak 56% slučajeva, anksioznosti, poremećajima spavanja, depresiji i napadima panike, a neki oštećeni su trpeli i bolove u stomaku i glavobolje. Kao i druge studije, i ova je potvrdila da najveći rizik da budu viktimizovane snose mlađe žene (Dressing, Kuehner, Gass, 2005: 168-9).

Među novijim istraživanjima posebno je značajno obimno istraživanje nasilja nad ženama u Evropskoj uniji, čiji su rezultati objavljeni 2014. godine. Istraživanje je sprovedeno od strane Agencije EU za osnovna prava. Jedan od ispitivanih oblika nasilja bilo je i proganjanje, a studijom je obuhvaćeno 42000 žena, starosti od 18 do 74 godine, iz 28 zemalja članica Evropske unije. Neki od zaključaka su: 18% ispitanih žena iskusile su neki oblik proganjanja u prošlosti; 9% žena proganjane su od strane bivšeg partnera; mlađe žene (starosti od 18 do 29 godina) su značajno više izložene proganjanju putem interneta (*cyberstalking*) nego starije žene; svaka peta žrtva proganjanja promenila je broj telefona ili adresu elektronske pošte zbog proganjanja, a čak tri četvrtine slučajeva proganjanja nikada nisu prijavljeni, među kojima i najopasniji slučajevi (FRA, 2014: 81). Kada je reč o onome što žrtve osećaju, čak 45% njih bilo je uplašeno, 13% je osećalo stid, dok je 8% žrtava sebe smatralo krivim zbog pretrpljene viktimizacije (FRA, 2014: 89). Među psihološkim posledicama izdvajaju

se: anksioznost (30%), problemi sa spavanjem (19%), potištenost (11%) i napadi panike kod 9% žrtava (FRA, 2014: 90). Rukovodeći se rezultatima ispitivanja, istraživači preporučuju izmene zakona o proganjanju, kao i bolju implementaciju postojećih rešenja, ali i širi spektar usluga i zaštite za žrtve proganjanja (FRA, 2014: 92.3).

Kada je reč o uzrocima proganjanja, oni se prevashodno kriju u iskrivljenoj percepciji progonitelja, to jest u pogrešnom ubeđenju da se bore za ljubav i poštovanje žrtava. Motivi koji pokreću progonitelje su veoma kompleksni i razlikuju se u zavisnosti od tipa proganjanja. Psihodinamična teorija objašnjava da proganjanju prethodi kreiranje narcisoidne bajke u koju je uključena i buduća žrtva, ali da nemogućnost realizacije fantazije izaziva osećaj srama kod progonitelja, od koga se ovaj brani besom i time što se okreće protiv žrtve, pri čemu negiranje vrednosti žrtve može da omogući ponovno verovanje u narcisoidnu bajku (Meloy, 1998: 6). Progonitelji koji ranije nisu bili u bliskim odnosima sa žrtvom smatraju da ih je žrtva uvredila svojim postupanjem i da mora biti kažnjena, dok progonitelji koji žele da stupe u bliske odnose sa progonjenima najpre idealizuju pasivnog subjekta, a kada žrtva učini nešto što je u očima progonitelja nečasno, bivaju vođeni porivom da žrtvu vrata na put moralnosti, što je veoma uobičajeno u slučajevima proganjanja slavni ličnosti (Nicol, 2006: 130). Posebno zabrinjava to što istraživanja uglavnom nisu uspela da izdvoje specifične odlike, niti specifične obrasce ponašanja kada su u pitanju žrtve proganjanja (Roberts, 2002: 1070), što navodi na zaključak da svako može biti žrtva i da pojedinac lično malo toga može da učini kako bi se zaštitio. Autori Međedović i Petrović (2013) navode da postoje nalazi koji povezuju psihopatske crte ličnosti sa proganjanjem. U uzorku osuđenika koji su osuđeni zbog ovog krivičnog dela izraženost psihopatskih crta je generalno niska ali su one (a pogotovu crta afektiviteta) pozitivno korelirale sa viktimizacijom osoba koje su tek površno poznavale učinioca, proganjanjem žrtava iako je učiniocu već bila izrečena sudska zabrana prilaska žrtvi, preokupacijom, odnosno opsesivnošću žrtvom i targetiranjem onih žrtava koje su posedovale slabe eksterne resurse koji bi im pomogli da se odbrane od proganjanja (Međedović, Petrović, 2013: 14, prema: Storey i dr., 2009).

U finalu, rezultati različitih studija svode se na nekoliko ključnih opaski o fenomenu proganjanja. Tako Meloy (Meloy), između ostalog, konstatuje: da su progonitelji većinom muškarci, dok su žrtve većinom žene; da postoji pozitivna korelacija između ranije osuđivanosti, mentalnih bolesti i bolesti zavisnosti na jednoj strani i proganjanja na drugoj; da najveći broj progonitelja ipak nije u stanju psihoze pri preduzimanju samih radnji uznemiravanja; da su progonitelji neretko osobe koje i inače nemaju uspeha u uspostavljanju i održavanju intimnih odnosa i da je proganjanje često posledica izolovanosti i usamljenosti; da je najčešći oblik proganjanja onaj koji podrazumeva uznemiravanje bivšeg partnera; da proganjanje obično traje mesecima i godinama; da većina progonitelja ne primenjuje fizičko nasilje, ali da će u slučaju kada do njega ipak dođe pre svega biti ugrožen subjekt kojim je progonitelj opsednut, a ne treća lica ili imovina; da motivacija, suprotno očekivanom, često nije seksualne prirode, već da je uglavnom reč o ljutnji i

negativnim osećanjima prema žrtvi, kao i da žrtve mogu pretrpeti ozbiljne posledice po mentalno zdravlje usled proganjanja (Meloy, 1998: 4-6).

3. KRIVIČNOPRAVNA REAKCIJA

Prvi zakon koji sankcioniše proganjanje donet je u SAD, u Kaliforniji, tokom 1990. godine i to zbog više slučajeva proganjanja koji su se okončali fatalnim ishodom, izazvajući veliko interesovanje i ogorčenje javnosti. U narednim godinama su i druge federalne države inkriminisale proganjanje uz razlike u samom nazivu krivičnog dela i u pojedinim elementima. Kalifornijski zakona predviđa da će za proganjanje odgovarati svako ko na svestan, zlonameran i repetitivan način uznemirava drugoga, kao i svako ko preti drugome sa ciljem da kod te osobe izazove razumljiv strah za sopstvenu bezbednost i bezbednost članova uže porodice te osobe, pri čemu je reč o pretnji koju se može shvatiti kao stvarna. Predviđena su zatvorska i novčana kazna. Ukoliko postoji odgovarajuća zabrana približavanja i uznemiravanja žrtve koju osuđeni ne poštuje, to može rezultirati dužom zatvorskom kaznom. Postoji mogućnost upisivanja progonitelja u registar seksualnih prestupnika, što povlači brojna ograničenja slobode. Ozbiljna pretnja podrazumeva pisanu ili usmenu pretnju, kao i onu upućenu putem elektronskih sredstava komuniciranja, ali i pretnje koje proizlaze iz samog obrasca ponašanja ili iz kombinacije svega onoga što proizlazi iz pisanog, verbalnog i elektronskog izražavanja i ponašanja učinioaca. Bitno je da pretnje izazivaju opravdan strah kod žrtve, kao i da ukupan kontekst ukazuje na to da je žrtva verovala da se one mogu realizovati, pri čemu nije potrebno da se dokaže da je učinilac imao nameru da pretnje zaista i realizuje.

Inkriminisavanje proganjanja u Kaliforniji predstavljalo je značajan iskorak u pravcu zaštite žrtava proganjanja, ali se ovo zakonsko rešenje odlikuje i određenim nedostacima. Zato zakoni u drugim državama donekle drugačije definišu krivično delo proganjanja, insistirajući na elementima putem kojih će se proganjanje suštinski razlikovati od dobro poznatih inkriminacija koje već tradicionalno štite telesni integritet i privatnost.

U našem susedstvu, u Hrvatskoj, Kazneni zakon (*Narodne novine*, br. 125/2011) takođe predviđa inkriminaciju kojom se zabranjuje proganjanje. Naime, u čl. 140. zakona predviđeno je "nametljivo ponašanje". Ovakav naziv uspešno oslikava suštinu uznemiravanja putem proganjanja, jer je zaista reč o tome da progonitelj želi da se nametne drugome ne poštujući njegovo izričito odbijanje. Zakonodavac predviđa da će se onaj ko trajno i tokom dužeg vremena prati ili uhodi drugu osobu ili s njom uspostavi ili nastoji da uspostavi neželjeni kontakt ili je na drugi način zastrašuje i time kod nje izazove teskobu ili strah za ličnu sigurnost ili sigurnost bliskih osoba, kazniti kaznom zatvora do jedne godine. U drugom stavu je predviđen teži oblik krivičnog dela koji postoji u slučaju kada se nametljivo ponašanje preduzima prema sadašnjem ili bivšem bračnom ili vanbračnom drugu ili istospolnom partneru, to jest osobi s kojom je počinitelj bio u intimnoj vezi ili prema detetu, u kom slučaju se može izreći kazna zatvora do tri godine. Napomenimo da se ovo delo nalazi u grupi krivičnih dela protiv osobnih sloboda, što u potpunosti

odgovara prirodi proganjanja koju opisuju aktuelna naučna istraživanja i istovremeno govori o težnji zakonodavca da se ovom inkriminacijom pre svega očuva autonomnost pojedinca. Zato je posebno bitno to što zakonodavac ne govori samo o izazivanju straha po sigurnost žrtve i njene porodice, već spominje i izazivanje osećaja teskobe koju žrtva može trpeti jednako teško kao i strah po sopstvenu bezbednost. I u drugim državama je proganjanje definisano kao delo kojim se ugrožava lična sloboda, te se upravo u grupi krivičnih dela protiv slobode ono nalazi u zakonima Italije, Nemačke, Belgije, Rumunije i Holandije (Miladinović-Stefanović, 2016: 146-7).

Razlike u inkriminisanju proganjanja se uglavnom odnose na manje ili više konkretizovane radnje putem kojih se uznemiravanje vrši, te na različito definisanje posledice krivičnog dela. Tako neke države propisuju da krivično delo postoji samo onda kada su žrtve zaista bile uplašene zbog ponašanja progonitelja, dok druge smatraju da je dovoljno da su preduzete radnje za koje se uobičajeno može smatrati da su podobne da izazovu strah kod većine ljudi, bez obzira na to kako se oštećeni osećao u konkretnom slučaju (Catalano, 2012: 3). Takođe, neki od zakona zahtevaju da tužilac dokaže da je postojao strah od smrti ili nanošenja telesnih povreda, dok je po drugim zakonima dovoljno i da se dokaže da su žrtve pretrpele uznemirenost (Catalano, 2012: 3). Usled nemogućnosti preciznog opredeljivanja radnji putem kojih se proganjanje može vršiti, zakonodavci često nabrajaju samo neke oblike radnji koji se uobičajeno uočavaju u praksi ostavljajući mogućnost da u obzir dođu i druge slične radnje (Miladinović-Stefanović, 2016: 147-150).

4. PRILIKE U SRBIJI I NORMATIVNO REGULISANJE PROGANJANJA

S obzirom da je proganjanje upravo ovih dana inkriminisano u Srbiji, ne može biti govora o nekim značajnijim istraživanjima rasprostranjenosti ovog fenomena. Izuzetak predstavlja istraživanje o sajber proganjanju sprovedeno tokom 2009. godine od strane Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i istraživača Kovačević-Lepojević i Lepojevića. Predmet istraživanja bilo je kontinuirano i sistematsko uznemiravanje punoletnih žena i muškaraca putem informaciono-komunikacionih tehnologija, to jest putem telefona, tehnologija za praćenje i nadgledanje i računarskih mreža i interneta. Korišćen je uzorak formiran po metodu "grudve snega", pa je isti na kraju obuhvatio 237 ispitanika, a ispitanici su popunjavali anketu upućenu elektronskom poštom. U 39,6% slučajeva ispitanici su smatrali da su bili žrtve proganjanja. Što se tiče oblika uznemiravanja, ispitanici su se najčešće susretali sa insistiranjem na neželjenoj komunikaciji (87,5%), širenjem negativnih komentara i glasina (33,3%), slanjem zaraženih fajlova (29,1%), neovlašćenim korišćenjem podataka (25%), ohrabivanjem drugih na uznemiravanje (20,8%) i slično. Zanimljivo je da je 54,1% ispitanika izjavilo da nisu bili uplašeni u vreme proganjanja, kao i da u 87,5% slučajeva žrtve nisu nikome prijavile proganjanje (Kovačević-Lepojević, Lepojević, 2009: 96-104).

U narednom periodu stupiće na snagu izmene i dopune Krivičnog zakonika Republike Srbije (Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014) kojima se, između ostalog, uvodi i krivično delo proganjanja. Ipak pojedina krivična iz naše pozitivne regulative posredno su i do sada mogla obuhvatiti i proganjanje. Tako član 138. stav 1. (krivično delo ugrožavanje sigurnosti) Krivičnog zakonika predviđa da će se onaj ko ugrozi sigurnost nekog lica pretnjom da će napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica kazniti kaznom do tri godine zatvora. Žrtve proganjanja bi mogle stoga biti zaštićene ovom inkriminacijom u slučajevima kada je došlo do formulisanja određene pretnje, što ipak ne pokriva sve one slučajeve u kojima je narušena žrtvina privatnost i kada se ona oseća ugroženo, bez obzira na to što pretnja nije izrečena, pa čak ni nagoveštena. U prethodnim izlaganjima smo pojasnili da se proganjanjem ne može smatrati jedan izolovan akt, već da je u pitanju kontinuirano preduzimanje određenih akata usmerenih na proizvođenje određene posledice, pri čemu svaki akt posmatran izolovano može biti u potpunosti legalan, što samo navodi na zaključak da se krivičnim delom iz člana 138. Krivičnog zakonika ipak ne mogu zaštititi žrtve proganjanja. Takođe, ugrožavanje sigurnosti iziskuje nastupanje posledice u vidu osećaja jednog lica da je njegova bezbednost zaista dovedena u pitanje (Stojanović, 2006: 380), dok proganjanje po svojoj prirodi ne podrazumeva nužno da lice strahuje za sopstveni fizički integritet, niti za bezbednost sebi bliskih lica, već je dovoljno da žrtva oseća da neko ozbiljno narušava njenu privatnost i da svojim ponašanjem ozbiljno utiče na kvalitet njenog života.

Dalje, delimična zaštita žrtava proganjanja mogla se ostvariti primenom odredaba Krivičnog zakonika o nasilju u porodici. Naime, osnovni oblik krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 194. st. 1. Krivičnog zakonika postoji onda kada neko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice. Pri tome se članom porodice, shodno članu 112. stav 28. Krivičnog zakonika smatraju: supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik, kao i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu. Jasno je da, i pored širokog definisanja članova porodice, ovom inkriminacijom ne mogu adekvatno biti zaštićene sve žrtve proganjanja. Naime, pojašnjeno je da žrtve progonitelja, osim bivših i sadašnjih partnera, prijatelja i poznanika, mogu da budu i lica koja se nikada nisu ni upoznala sa svojim progoniteljima, kao na primer javne ličnosti progone od strane opsesivnih obožavalaca. Dalje, nasilje u porodici podrazumeva nasilne akte, kako i sam naziv kaže, što ne mora uvek da bude svojstveno proganjanju.

Žrtve proganjanja bi mogle donekle biti zaštićene i putem inkriminacija kao što su narušavanje nepovredivosti stana (član 139. Krivičnog zakonika), neovlašćeno prisluškivanje i snimanje (član 143 Krivičnog zakonika) i druga krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina iz našeg Krivičnog zakonika. Ipak, ovakva zaštita

ipak nije adekvatna stoga što ona nije usmerena na ono što je suština proganjanja, a to je nametljivo uspostavljanje kontakta sa licem koje to očigledno ne želi.

Krivični zakonik sadrži i jednu specifičnu meru bezbednosti. To je mera zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim kojom sud može učiniocu krivičnog dela zabraniti približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, odnosno zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, pod uslovom da se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji od strane učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog (član 89a stav 1. Krivičnog zakonika). Ova relativno nova mera bezbednosti može trajati do tri godine, a uvedena je ranijim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika kako bi se oštećenima obezbedila sadržajnije zaštita no što je to ranije bio slučaj. Inače, mere bezbednosti po svojoj prirodi predstavljaju krivične sankcije koje pre svega služe specijalno-preventivnoj funkciji, utoliko što je socijalno-etički prekor prema učiniocu krivičnog dela ovde u drugom planu, dok je otklanjanje opasnosti od ponovnog vršenja krivičnog dela prioritetno (Stojanović, 2005: 309-310). Tako se i izricanjem mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim učinilac onemogućava u daljem uznemiravanju konkretnog lica, dok će se izricanjem neke druge krivične sankcije naglasiti negativno vrednovanje njegovog ponašanja od strane suda i uticati na druga lica koja bi sledila njegov primer. Smatramo da uvođenje ove mere bezbednosti predstavlja značajan iskorak u pravcu potpunije zaštite žrtava.

Upravo usvojenim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, u čl. 138a, uvodi se krivično delo proganjanja. Osnovni oblik krivičnog dela čini onaj ko drugog neovlašćeno uporno proganja na način koji može osetno da ugrozi njegov lični život, za šta je propisana novčana kazna ili zatvor do tri godine. Teži oblik dela postoji onda kada je izazvana opasnost po život, zdravlje ili telo lica prema kome je delo izvršeno ili njemu bliskog lica, a najteži onda kada je usled proganjanja nastupila smrt progonjenog ili njemu bliskog lica, a tada se može izreći kazna zatvora od jedne do deset godina. Zakonodavac je precizirao i konkretnije okolnosti u kojima postoji uporno proganjanje: kada se u toku određenog vremenskog perioda drugo lice prati ili preduzimaju druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu; kada lice nastoji da uspostavi kontakt sa drugim licem neposredno, preko trećeg lica ili putem sredstava komunikacije; kada se zloupotrebljavaju podaci o ličnosti drugog lica ili njemu bliskog lica radi naručivanja robe ili usluga; kada se preti napadom na život, telo ili slobodu drugog lica ili njemu bliskog lica ili se preduzimaju druge slične radnje. Navedeno zakonsko rešenje ne razlikuje se bitno od onih koja su zastupljena u komparativnom pravu, posebno u evropskim zemljama, a usklađeno je i sa onim što utvrđuju aktuelna naučna istraživanja kada je reč o oblicima proganjanja. Ipak, samo buduće vreme može pokazati da li će uvođenje proganjanja zaista omogućiti bolju zaštitu žrtava, pri čemu treba imati u vidu ne tako sjajna iskustva evropskih zemalja (FRA, 2014: 92).

5. KAKO DO ADEKVATNE ZAŠTITE BEZ EKSTENZIVNOG OGRANIČAVANJA SLOBODA I PRAVA?

Nema sumnje da proganjanje predstavlja ozbiljan društveni problem, te da kao takvo iziskuje osmišljavanje strategija za njegovo sprečavanje i suzbijanje. Sa druge strane, metode koje će se primeniti u tom cilju ne bi smele da preterano ograničavaju slobode i prava građana. I te kako ima smisla postavljanje pitanja kako razlučiti proganjanje od "jednog normalnog budućeg ljubavnog odnosa koji podrazumeva izvesno udvaranje i komunikaciju koja može i dugo da traje, što se svodi na neku vrstu psihosocijalne igre, gde budući ljubavni partneri drže jedno drugo na režimu "toplo-hladno" (dnevni list Politika, 2016).

Nažalost, nije moguće postaviti jasne granice iza kojih uporno udvaranje ili insistiranje na nekom obliku kontakta i druženja prerastaju u proganjanje. Upravo zato treba uložiti što više napora u upoznavanje ovog fenomena, te posebno oprezno ispitivati tvrdnje onih koji se žale da su žrtve proganjanja, umesto dosadašnjeg često olakog odbacivanja njihovih poziva u pomoć zbog toga što niko još uvek nije ni povređen, ni ubijen. Ne treba gubiti iz vida da je ključni element proganjanja upravo to što se kod žrtve izaziva "teskoba ili strah za ličnu sigurnost ili sigurnost bliskih osoba", kako na primer predviđa zakon u Hrvatskoj, a ne postojanje kvalifikovane pretnje ili prouzrokovanje materijalne štete. Upravo intenzivno i učestalo bavljenje prijavama proganjanja može doprineti formiranju određenih standarda na osnovu kojih će se proganjanje lakše razlikovati od nesprenosti u udvaranju i komunikaciji. Samo praksa može da ukaže na to kakvi i koliko učestali oblici komunikacije i drugi vidovi ponašanja mogu biti smatrani proganjanjem, kao i čime se u praksi odlikuje i kako se manifestuje osećaj teskobe kod žrtava. U tom smislu smatramo da neki od oblika radnje kod krivičnog dela proganjanja mogu biti iznošenje kvalifikovanih pretnji, vulgarno i agresivno obraćanje, kontinuirano uhođenje i druge slične radnje objektivno podobne da kod žrtve izazovu osećaj nespokojstva, nesigurnosti ili narušavanja i gubitka privatnosti. Takođe, važno je da se pri utvrđivanju proganjanja sve radnje posmatraju kao jedna celina koja se preduzima s ciljem izazivanja straha kod određene osobe (Dimovski, 2016: 166). Smatramo da u slučaju radnji koje bi inače možda mogle biti prihvatljive u jednoj normalnoj komunikaciji, poput pozivanja telefonom, slanja sms poruka, cveća i poklona, za postojanje krivičnog dela trebalo da postoji učestalo i kontinuirano ponavljanje radnje uz sagledavanje šireg konteksta, dok u slučaju radnji poput uhođenja, vulgarnog i agresivnog komuniciranja i sličnog, učestalo i dugotrajno ponavljanje ne bi moralo biti zastupljeno.

Ne treba gubiti iz vida da uvođenje novog krivičnog dela ne sme biti jedini metod za suzbijanje proganjanja. Upravo suprotno, krivičnopravna zaštita, kao i pri zaštiti drugih vrednosti, mora biti korišćena tek kao poslednje raspoloživo sredstvo. Kroz aktivnosti obrazovnih ustanova i medija, te putem istupanja javnih ličnosti, treba govoriti o pravu svakog pojedinca da slobodno odlučuje o tome sa kime želi ili ne želi

da se druži i zasniva bilo kakve odnose, ali i o tome kako i gde zatražiti pomoć u slučaju nametljivog ponašanja. Treba imati na umu da proganjanje neretko podrazumeva psihotično i nepredvidljivo ponašanje progonitelja (Kamphuis, Emmelkamp, 2000:208), što iziskuje hitnu i blagovremenu reakciju onih kojima se potencijalna žrtva obraća. Ne treba zanemariti ni edukovanje stanovništva o tome da traženje psihološke ili drugih vidova pomoći u situacijama kada postoje problemi u emotivnim i drugim vezama i odnosima nije nikakav sramotan čin. Neophodno je i da socijalne, zdravstvene, vaspitne, obrazovne i druge javne ustanove na koje su potencijalne žrtve proganjanja usmerene uvedu procedure postupanja u slučajevima kada im se građani obraćaju sa svojim strepnjama u vezi sa proganjanjem, ili pak kada postoje indicije da neko može biti žrtva proganjanja. Dakle, potreban je proaktivan pristup u zaštiti sloboda i prava građana, na šta se uostalom naša države i obavezala ne samo nacionalnim propisima već i ratifikovanjem različitih međunarodnih konvencija.²

LITERATURA

- (1) Catalano, S. (2004). *Stalking Victims in the United States - Revised*, US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- (2) Dimovski, D. (2016). Kriminalitet proganjanja-Kriminološki i krivično pravni aspekti, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br.72, 163-181.
- (3) Dressing, H., Kuehner, C., Gass (2005). Lifetime prevalence and impact of stalking in a European population, Epidemiological data from a middle-sized German city. *The British Journal of Psychiatry* 187, str. 168-172.
- (4) FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2014). *Violence against women: An EU-wide survey*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- (5) Kamphuis, J, Emmelkamp, P. (2000). Stalking-A contemporary challenge for forensic and clinical psychiatry. *British Journal of Psychiatry*, 176, str. 206-209.
- (6) Kazneni zakon Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 125/2011
- (7) Kovačević-Lepojević, M., Lepojević, B. (2009). Žrtve sajber proganjanja u Srbiji. *Temida*, 3, str. 89-108.
- (8) Kovačević, M. (2014). Proganjanje i sredstva reagovanja. *Civitas*, 7, str. 33-55.
- (9) Krivični zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014
- (10) Logan, T. (2010). *Research on partner stalking: Putting the pieces together*. Lexington, University of Kentucky, Department of Behavioral Science & Center on Drug and Alcohol Research.
- (11) Miladinović-Stefanović, D. (2016). Prilog raspravi o kriminalizaciji proganjanja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 72, str. 143-162.
- (12) Meloy, J. R. (1998). The Psychology of Stalking U: Meloy, J.R. (ed) *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*. San Diego: Academic Press, str. 2-21.

² Poseban značaj ima Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) koju je Srbija ratifikovala Zakonom o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Službeni glasnik RS- Međunarodni ugovori*, br. 12/2013)

- (13) Međedović, J., Petrović, B. (2013). Psihopatija i kriminalitet u svetlu novih empirijskih nalaza. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. XXXII, 1, str. 7-28.
- (14) Nicol, B. (2006). *Stalking*. Chicago: University of Chicago Press.
- (15) Nikolić-Ristanović, V., Kovačević-Lepojević, M. (2007). Proganjanje: pojam, karakteristike i društveni odgovori. *Temida*, 4, str. 3-12.
- (16) Petrović, A. "Ko proganja-goniće ga tužilac", dnevni list *Politika*, 12. avgust 2016, izdvojeno iz intervjua sa prof. dr Milanom Škulićem, dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/361261/Ko-proganja-gonice-ga-tuzilac>. stranici pristupljeno 27.09.2016.
- (17) Roberts, K. A. (2002). Stalking Following the Breakup of Romantic Relationships: Characteristics of Stalking Former Partners. *Journal of forensic sciences*, 5, str. 1070-1077.
- (18) Rosenfeld, B. (2004). Violence Risk Factors in Stalking and Obsessional Harassment: A Review and Preliminary Meta-Analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 9, str. 9-26.
- (19) Royakkers, L. (2000). The Dutch Approach To Stalking Laws, *California Criminal Law Review*, 3, str. 1-14.
- (20) Russell, J. (2012). Stalking – the terrifying crime the law may at last be taking seriously, *Guardian*. dostupno na: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/mar/06/stalking-crime-law-taking-seriously> stranici pristupljeno 12.10.2016.
- (21) Sinclair, C., Frieze, I. (2002). Initial courtship behavior and stalking, How should we draw the line? U: Davis, K, Frieze, I, Maiuro, R. (eds) *Stalking: Perspectives on Victims and Perpetrators*. New York: Springer Publishing Company, str. 186-212.
- (22) Stojanović, Z. (2005). *Krivično pravo-opšti deo*, jedanaesto izdanje. Beograd: Pravna knjiga.
- (23) Stojanović, Z. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika* Beograd: Službeni glasnik.
- (24) Walby, S., Allen, J. (2004). *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate.
- (25) Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Službeni glasnik RS- Međunarodni ugovori*, br. 12/2013

Internet izvori

- (26) <http://www.blic.rs/vesti/hronika/otac-ubijene-devojke-iz-zitista-dijana-je-molila-da-je-spasu-od-njega-imao-je-pun/q9qcszf>. stranici pristupljeno 26.09.2016.
- (27) <http://www.telegraf.rs/vesti/1534323-zavrsices-u-kesama-majka-nastradale-slavice-otkriva-kako-je-ubica-maltretirao>. stranici pristupljeno 25.09.2016.

STALKING-CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL JUSTICE ASPECTS

Stalking is related to continuous monitoring, invasion of privacy or harassment of certain persons which endangers security or creates a sense of anxiety for a victim. Given that undertaken actions may not be illegal per se, that raises the question of how to prevent stalking without extensive restriction of the rights and freedoms of citizens, at the same time. Therefore, this paper presents criminological and criminal justice aspects of stalking, as well as the results of studies which indicate seriousness of the consequences and social risks of stalking, in order to point out to different types of reaction to this phenomenon. The authors conclude that there is a need for the introduction of the offense of stalking in Serbia, but that other forms of reaction are also necessary.

KEYWORDS: stalking / victims / criminal law